

Szabó Zsófia

ORCID: 0000-0001-5460-9450

MATE KC Rippl-Rónai Művészeti Intézet

szabo.zsofia@uni-mate.hu

Párduc vagy virág

A magyar festészet történetében egyedülálló rekordként jegyzik Rippl-Rónai Józsefnek azt a portréciklusát, amelyet legkedvesebb modelljéről, a Zorkának becézett Bányai Elzáról festett. Ez az „érdekes arcú” fiatal nő a legmerészebb becslések szerint a művész csaknem háromszáz képén (festményén, rajzán, vázlatán) szerepel, mindegyiken más-más pózban és festői stílusban jelenik meg, mi több, eltérő nőtípusokat és karaktereket mutat fel. E tanulmány, miközben e variációk létrejöttének körülményeit kutatja, kísérletet tesz arra is, hogy a Zorkáról alkotott összképet a korabeli visszaemlékezések és kritikák tükrében néhány kevésbé ismert vonással gazdagítsa.

kulcsszavak: Rippl-Rónai József, Bányai Elza, Zorka, portré, pasztell, sorozat

Artcadia, ú.f. 2 (1), 24–37. (2023)

DOI: [10.57021/artcadia.4809](https://doi.org/10.57021/artcadia.4809)

A cikkre a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: CC-BY-NC-ND-4.0.

Panther or Flower

József Rippl-Rónai's portrait series of his favourite model, Elza Bányai, known as Zorka, is a unique record in the history of Hungarian painting. This 'interesting-faced' young woman is estimated to have appeared in almost three hundred of the artist's pictures (paintings, drawings and sketches). In each portrait, she is depicted in a different pose and style, and even more, she portrays various types of women and characters. Exploring the circumstances of these variations, the study also attempts to enrich the overall picture of Zorka with some lesser-known features in the light of contemporary memoirs and criticism.

keywords: József Rippl-Rónai, Elza Bányai, Zorka, portrait, pastel, series

A női arc mint színes jelenség

A 19-20. század fordulójának stíluspluralizmusából markánsan előtörő irányzatok, a szecesszió és szimbolizmus tendenciái számára különösen kedvelt téma volt a nő ábrázolása. A szecesszió íves, ornamensekre építő florális irányzata kecsesen hajladozó virágként és egyfajta dekoratív elemként tekintett a női testre. A szimbolizmus festőinek képeit tavaszt köszöntő nimfák és erdei jelenések népesítették be, vágyott szerelmek idolarcai bontakoztak ki sejtelmes ködfelhőkben. A nő megjelent tiszta, éteri jelenségként, ugyanakkor a képzőművészet történetében talán sohasem ábrázolták olyan démoni, gyilkos erőként, mint ebben a periódusban: a századforduló Évái, Juditjai, Saloméi a gyönyör ígéretét hordozó, vágyott, de pusztító, végzetet hozó asszonyokká váltak. A pszichológia tudománya egyre mélyebbre ásott az emberi pszichében, s a művészet ugyanezzel kísérletezett: az irodalom, a képzőművészet és a színház egyaránt az ösztönök, vágyak, hangulatok és víziók – szimbólumokba kódolt – felmutatására törekedett ebben az időszakban.

Rippl-Rónai József több mint 3000 tételből álló életművének¹ jelentős részét alkotják a női testet és arcot ábrázoló képei. Művészi pályájának indulásától, a párizsi „fekete korszak” visszafogott palettával vászonra vitt, légies nőalakjaitól kezdve az utolsó periódusának színgazdag pasztellsorozatáig változatos módon ragadta meg a női szépség és természet sajátosságait. A festő életútjának ez utóbbi, kései szakaszában, 1915 után született a témánkhöz kapcsolódó Zorka-ciklus is.

Rippl-Rónai 1919 után elhagyta az olajfestészetet, és csak a pasztelltechnikának szentelte magát. A krétarajz gyors,

Bányai E. Zorka, Rónai Dénes felvétele, Színházi Élet, 1917

intuitív munkamódszert jelentett a művész számára, s ennek köszönhetően csak úgy ontotta magából a pasztelleket, eleinte főként női arcokat örökített meg, majd egyre több önarcképet, íróportrét, tájképet festett.

A korabeli kritikusok közül sokan üdvözölték Rippl-Rónai női pasztellportréit, és érzékeny, poétikus leírásokkal dicsérték képeit. Ahogy Szász Zoltán a művész 1920-as tárlata kapcsán fogalmaz:

„A nő, mondtam egyszer, egy átmeneti lény egy párduc és egy virág közt. Rippl mester modern női végtelen finom rezgésű skálafokok e két pólus között... Bár a virágszerűség ezúttal még is túlteng! Ezek a szövetekből és kalapokból mint lombozatból kiomló szíromhússzerű női vállak, hónaljok és nyakak, ezek a félignyílt liliomkelyhekként ható hosszúujjú kezek, ezek az árnyékos virágkehelymélyen harmatként csillogó szem-fehérek, mindez nőstényi szépségfoszlányokból páratlan artisztikus érzékkel összekötött eleven bokréták.”²

Bár a Zorka-képekről – mint a művész női arcképeinek legismertebb gyűjteményéről – a kortársak többnyire elismeréssel szóltak, az utókor némi távolságtartással kezelte ezt az anyagot, s a ciklusról részletes elemzés nem készült.

² Szász Zoltán, „Rippl-Rónai,” *Színházi Élet*, 47. sz. 1920. november 21–27. 16.

¹ A Genthon István által becsült szám 3300, ebből 2400 körüli számban készültek olajképek és pasztellek, 800 rajz, a többi rézkarc, litográfia és iparművészeti alkotás. Genthon István, *Rippl-Rónai József*, (Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1958), 36.

Annak okát, hogy e festmények gyakran épp csak említésre kerülnek a monográfiákban, egyfelől a művek kvalitásának kérdésében kereshetjük. A dicsérő szavak mellett ugyanis visszatérő véleményként olvashatjuk, hogy a festő utolsó periódusát jellemző gyorsaság és termékenység, a „túlszapora portréfestés”³ következtében olykor konvencionálissá, mások szerint felszínessé váltak arcképei. Kései műveit egyes elemzők szerint a „a túlságosan hangsúlyozott színesség, virtuozitás és ezzel az édeskés virtuozitással párhuzamos, nem mindig ötletes elnagyolás” és egyfajta variációs szegénység jellemezte.⁴ Az utókor szerzői közül Bernáth Mária egyik könyvében *A hanyatlás éve*i fejezetcím alatt nyers őszinteséggel szól a művész erőtlenné váló, könnyebb utat választó pasztellportréiról, s annak motivációiról: a kényelem és a pénz szeretetéről. Bár remekművek ebben a korszakban is készültek, a biográfusok többnyire az önarcképeket és a művészbárátok arcmásait dicsérik.⁵

A másik ok, ami távol tartotta az elemzőket, talán ez a különös „Lolita-viszony”⁶ lehetett: Rippl-Rónai és egy nála 38 esztendővel fiatalabb lány intim kapcsolatának ténye nemcsak a család életét forgatta fel, de a kortársakat, barátokat is furcsán érintette. A művész habitusától idegennek érezték „vulkanikus” hevülettel feltörő érzelmeit,⁷ ahogy a tiltott kapcsolattal járó titkolózás, hazudozás sem illett egyszerű, nyílt természetéhez. Petrovics Elek megjegyzi, hogy Rippl-Rónai a nők iránti felfokozott érdeklődése ellenére sem bocsátkozott kalandokba, csak „későn, ernyedő és rokkant korában esett bele egy tartós kötelék hálójába.”⁸

³ Petrovics Elek, *Rippl-Rónai József*, (Budapest: Athenaeum Rt. Kiadása, é.n.) XV, XXXI-XXXII.

⁴ Pewny Denise, *Rippl-Rónai József (1861-1927)*, (Budapest, 1940), 93.

⁵ Bernáth Mária, *Rippl-Rónai József szemtől szemben*, (Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1976), 200–233.

⁶ Lásd Gerevich József, „Sötétkék matrórúha piros masnival, avagy a démonizált Lolita” in *Uő. Szerelmek, műzsók, szeretők* (Teremtő vágyak 3.) (Budapest: Noran Libro, 2018), 93–98.

⁷ Fóthy János, „Ötven éve halt meg Rippl-Rónai József”, *Magyar Nemzet*, 1977. november 29. 10.

⁸ Petrovics, *Rippl-Rónai*, XXX.

Móricz Zsigmond kíméletlenebbül fogalmaz:

„Rippl nagyon megvénült, van neki az a neje a Zorka, s az nagyon „kiszijja”: anyagilag is rosszul áll, mert minden pénzét papírokba fektette s az fuccs (...) felesége, Lazarine, az sokkal jobb volt neki, az rendben tartotta s művészileg is jobb hatással volt rá, annak komor feketesége egészséges művészi ösztönt izgatott benne, de ez nyálas kis nő, az aggkori bujálkodás, és nem jó, csupa giccs, soha életében nem csinált giccset s ez mind hamis...”⁹

A Zorka-képek feldolgozását – az életmű más szakaszaihoz hasonlóan – emellett számos tényező nehezíti: a művek egy része megsemmisült, elveszett vagy lappang, külföldi magángyűjteménybe került, s számos hamisítvány is kering a műtárgypiacon.¹⁰

A festő és modellje

Rippl-Rónai József és Bányai Elza kapcsolatáról Paris Anella, a művész nevelt lányának visszaemlékezései nyújtják a legtöbb fogódzót, bár Anella – érthető okokból – felvállaltan elfogult és ellenséges hangnemben jellemzi a család életébe betolakodó fiatal „bestiát”.¹¹

Rippl-Rónai 1915 őszén ismerte meg Bányai Elzát. A mester, Lazarine és Anella a Hatvani vendéglőbe tértek be vacsorára, ahol a festő felfigyelt egy bájosan csacsogó, masnikkal dekorált lányra, és meglátta benne a lefestésre váró, érdekes arcot. A 16 éves lány eleinte anyai kísérettel látogatta Rippl-Rónai műtermét, később már egyedül járt az ülésekre – ezek után feltehetően 1916 tavaszától vált a művész és a modell viszonya

⁹ Móricz Zsigmond 1926-ból származó levelét idézi Laczkó András, „Móricz és Rippl-Rónai,” in *Rippl-Rónai világról a kaposvári tudományos tanácskozáson*, szerk.: Laczkó András (Kaposvár: Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága és a Magyar Nemzeti Galéria kiadása, 1981) 67.

¹⁰ A helyzetet tovább bonyolítja, hogy Rippl-Rónai képeit már életében hamisították, lásd: Horváth János, Rippl-Rónai műzsái, híres kertjei, elveszett festményei és egy rejtélyes hamisítási ügy, *Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*. (2016: 04): 401–406.

¹¹ „Paris Anella emlékezései Rippl-Rónai Józsefről,” in Horváth János, *Rippl-Rónai Emlékkönyv Paris Anella visszaemlékezéseivel Rippl-Rónairól*, (Kaposvár: Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága, 1995), 82–85.

12 Anella emlékezése szerint. Egy másik szöveghelyen Anella Ady Endrénél tett látogatásuk idejére keltezi a románc kezdetét, ami viszont csak később, leghamarabb 1917 őszén lehetett, mert Adyék akkor költöztek az Anella által említett Veres Pálné utcai lakásba. A már betegeskedő Ady Endrét Rippl, Lazarine és Anella 1918 novemberében bizonyosan felkereste – ezt mutatják a könyvdedikációk, köztük egy, amit Zorkának ajánlott a költő. Tasi József, „Ady és Rippl-Rónai dedikációi,” *Népszabadság*, 1977. június 26. 8.

13 Bólint Aladár, „Rippl Rónai József újabb képei,” *Nyugat*, 7. sz. (1917. április 1.)

14 „Rippl-Rónai József újabb rajzai és festményei,” (Budapest: Az Ernst-Muzeum kiadása, 1917), 3. terem: Pasztell-fejek

15 Lázár Béla, „Rippl-Rónai József újabb rajzai és festményei,” 4–5.

intimebbé.¹² A festő, aki szerette különböző beceneveken szólítani a hozzá közelállókat, a szerb fronton gyakran hallotta a Zorka nevet, s eldöntötte, eztán így fogja nevezni Elzát.

A Zorka-ciklus első nagyobb anyagát először az Ernst Múzeum 1917-es tavaszi kiállításán láthatta a közönség. Több cikk megemlíti a tárlat „Zorka szobáját”, ahol elsősorban az új modellről készült pasztellképek sorakoztak fel. Ezekről a művekről Bólint Aladár a *Nyugatban* így ír: „Erotika. Ezt írnám Rippl Rónai újabb pasztelljei alá. Női fejek, vállak, keblek, karok villannak fel. Egész terem teli van velük. Ha megállunk előttük, szinte megszédít bennünket a kicsapódó perzselő tűz.”¹³ A képcímek, amiket a kiállítás katalógusában a „pasztellfejek” terménél olvashatunk, egy szimbolista verseskötet címszavait idézik: *Vágyódás, Merengés, Bánat, Nyár, Hattyúnyakú lány, Vágy, Tavasz, Extázis, Sóvárgás, A mező virága, Lila másllis leányka, Töprengés, A kék gyűrű*.¹⁴

Lázár Béla a katalógus előszavában Rippl-Rónai új képeinek bámulatos színpompáját dicséri, s hozzáteszi:

„Mint a mór arabeszk-mester, ki mozaikba rakta ki álomképeit, színes vonalakba rejtette fájdalmit és ekstázisait, erotikáját és aszkézisét, hitét és babonáit, vágyait és megsejtéseit – úgy éli át Rippl-Rónai a pasztell lány és elmosódó színeiben, exquisit vonalaiban, fojtott tűzében és fel-felcsukló izgalmaiban egy-egy női szépségtől ihletet nyert színlálmát, földöntúli álomvilágba merülten.”¹⁵

A kortársak feltehetően megéreztek valamit abból, hogy míg a művész korábban szemlélődő távolságtartással dokumentálta választott témáit, miközben finom

hangulatokkal itatta át a készülő kompozíciókat, itt az érzékek és az érzékiség lett a főszerep, s az alkotó kezét felfokozott érzelmek és szenvedélyes vágyak vezették.

A következő bemutatkozásig Rippl-Rónai egyre termékenyebben ontotta pasztellfejeit – nemcsak Zorkáról. A *Színházi Élet* faggatózására, hogy „Mit csinál Rippl-Rónai?”, a festő 1920 nyarán így válaszolt:

„Hát kicsit szokatlan anyag van itt együtt, magyarázza. Itt van például a Zorka-ciklus. Zorkát – a mester kedvenc modellja – egy rendkívül finom arcú kis lány, akit úgyszólván ő nevelt fel – lefestettem vagy ötven különféle változatban, azonkívül sok rajzom és vázlatom van róla. Nagyon szeretem ezt a témát.”¹⁶

A Zorka-ciklus újabb darabjait 1920-ban megrendezett egyéni kiállításán az Ernst Múzeumban tárta a nagyobb közönség elé. A kiállítási katalógus Ernst Lajoshoz címzett előszavában Rippl-Rónai maga írja le a tárlat koncepcióját, miszerint a régi művek mellett

„pasztell-fejek egész seregét mutatom most be, amiket érdekes életű és még érdekesebb kinézésű fiatal pesti lányok és asszonyok után csináltam. Az egyik sorozat jellemző vonása az, hogy egy és ugyanazon sápadt személy után vannak festve. Mindahány, annyszor más és más. Ez a Zorka-sorozat, amelyből néhányat pár évvel ezelőtt már bemutattam nálad.”¹⁷

16 „Mit csinál Rippl-Rónai?” *Színházi Élet*, IX. évf. 24. sz. 1920. június 13–19. 16.

17 Rippl-Rónai József, „Pár szó kiállítással kapcsolatban – levél Ernst Lajoshoz,” in *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítás*, kiállítási katalógus, (Budapest: Az Ernst-Muzeum kiadása, 1920), 5.

Szász Zoltán már idézett írásában a dicsérő szavak közé bújtatva némi kritikával jegyzi meg, hogy Rippl-Rónai nőalakjai szinte csendéletszerűek, „ember alattiak”, mert a valódi jellemábrázolás hiányzik belőlük:

„Pedig úgy érezzük, hogy az elénk tűnő modellek közt van egy, aki embernek is érdekes. A Zorka-képek eredetije egy finom, gyermek- és virágszerű nőcske, a franciásnak nevezett, de minden földön megtermő képviselője az álomszerű s ép ezért annyira érzéki hatású nőiességnek. Zorka csupa halványság és csupa vonal, van benne valami anyagtalán, átszellemült: nem csoda, ha Rippl mester kedvence.”¹⁸

18 Szász, „Rippl-Rónai,” 16.

19 „Csók István, Rippl-Rónai, Vaszary János új festményei,” *Magyarország*, 1922. február 5. 6.

20 „Rippl-Rónai József kiállítása,” *8 Órai Újság*, 1923. október 14. 9.

1922-ben a Helikon csoportos kiállításán Rippl-Rónai néhány újabb változatot mutatott be a ciklusból,¹⁹ 1923-as egyéni tárlatán azonban kevesebb új női arcképet állított ki. Egyes források a női pasztellportrék ciklusának végét jövendölték, mert a kiállított anyagban a tájábrázolás vette át a vezető szerepet a festő témái között.²⁰ 1925 decemberében az Ernst Múzeum csoportkiállításán Rippl-Rónai tekintélyes anyagot, több mint 50 alkotást állított ki, s ezen a tárlaton újra felszaporodott a női pasztellarcképek száma.

„Furcsa kis bestia arcokon az ős női titokzatosság, macska, aki karmol, sphynx, aki tönkretesz. Minden ízében nő és nő, boszorkány, aki úgy forgat az ujján, ahogy akar. Felemeli kesztyűs kis kezét, melynek szürkésége csodálatosan disztinvált akkordként sír fel a sötétből, felidézve egy túlfinomodott élet idegrezdüléseit.”²¹

21 „Rippl-Rónai József kiállítása,” *Szózat*, 1925. december 16. 9.

Sajnos a beszámolókból nem derül ki, hogy e képek közt arányaiban mennyi volt friss alkotás, de árulkodó lehet, hogy a *Pesti Napló* Képes mellékletében reprodukált három női portré közül kettőről tudható, hogy korábbi, 1919-es és 1920-as keltezésű.²² A fenti tendenciák alapján feltételezzük, hogy a Zorka-ciklus darabjai javarészt 1915-21 között készültek. A későbbi beszámolókból egyre ritkábban került elő a modell neve: Rippl-Rónai a női arcok tűnékeny szépsége helyett hol a balatoni égen vibráló levegőt fürkészte, hol művészbarátainak arcvonásaiban merült el figyelme.

A Zorkáról készült képek mennyiségéről a fentiek tükrében csak elképzeléseink lehetnek: Elek Artúr harminc-negyven változatról, míg a *Pesti Napló* 1922-ben „vagy hatvan darabból álló” sorozatról ír,²³ Neményi Imre 1927-ben, a festő halálának évében száz képre becsülte a ciklust.²⁴ Biztosabb iránytű a mester már idézett 1920-as nyilatkozata, amelyben (a rajzok, vázlatok nélkül!) „vagy ötven különféle változatról” beszélt. S ugyan ekkor még hét esztendő volt vissza az életéből, a források azt jelzik, hogy maga a téma kezdett valamelyest háttérbe szorulni az életművében.

A képek számának csökkenését egyéb okok is magyarázhatják: Zorka 1922 januárjától 1923 áprilisáig színésznőként dolgozott, így egyszerűen kevesebb ideje juthatott az ülésekre, mint korábban. A másik lehetséges indokot Anella memoárjaiban olvashatjuk, aki 1923-24 körül valamiféle szakítási kísérletre emlékezett festő és modellje között, ami azonban nem vált véglegessé. 1925 után, ahogy a betegségek mind gyakrabban döntötték le lábáról a festőt, egyre kevesebb időt töltött Budapesten, így Zorkával is ritkábban nyílt lehetősége találkozni.

22 Az *Este*, olvasás közben 1919-es dátummal szerepel a katalógusban, a *Sárga pyjamában* 1920-ban készült.

23 „Látogatóban híres modelleknél. Lotz Károly, Rippl-Rónai, Benczúr Gyula legkedvesebb modellje,” *Pesti Napló*, 1922. április 16. 9.

24 Neményi Imre, „Zorka fekete ruhában, fekete rókával, fekete gyűrűvel, fekete árnyalatban,” *Magyar Hírlap*, 1927. november 29. 5. Horváth János, Rippl-Rónai József életművének alapos ismerője szerint: „A Zorka-ciklus egy-két olajfestményből és közel száz pasztell arcképből áll.” Horváth János, Rippl-Rónai 150! 150 éve született Rippl-Rónai József, Kaposvár: Együd Árpád Kulturális Központ, 2011), 181.

Impressziók

Elek Artúr a Zorka-képek nagy csodálója volt: lenyűgözte, hogy míg „más művész egyetlenegy arcképpel kimeríti modelljének egész festői tartalmát”, addig Rippl-Rónai egy kalappal vagy egy találó megvilágítással teljesen új motívummá és képtárggyá volt képes átlényegíteni Zorka arcát, alakját.²⁵ A szerző később így ír:

„Ha valaha összegyűjtik majd a Zorka-ciklus képeit, csodálkozó érzéssel fogja megállapítani egyugyanazon arcnak harminc, vagy negyven ismétlődése előtt a néző, hogy nem pusztán ismétlése egyik a másiknak, hanem az ismétlésen túl más-más érdekességű változata egymásnak. Az egyik rajzának a kifejezőerejével megragadó, a másik sejtelemszerű színeivel, a harmadik színeinek virító üdeségével bűvöli el a szemet.”²⁶

De miért is születtek a variációk ilyen szép számban? Mit tudott ez a „csupa halványság és csupa vonal” fiatal nő hozzátenni a készülő művekhez? Alakja rendkívül inspiráló volt a művész számára, hiszen megismerkedésük után csaknem hat évvel így beszélt róla:

„– Ha ugyanezzel a szemmel, hajjal és sápadtsággal betoppanna most, – mondja a mester – biztos vagyok benne, ismét az eddigiektől különböző impresszióm lenne róla és le tudnék ülni rögtön, hogy új Zorka-képet fessek. – Nekem impressziókra van szükségem, – folytatja – és nem modellre. Ezzel nem azt akarom

Ilosvay Rózsi, Bányai Zorka, Andrásy úti Színház, Biedermeyer, Angelo foto, Színházi Élet, 1922

mondani, hogy nem dolgozom modell után. Sőt nagyon is kölcsön kérem a természetet. De nem úgy, ahogy a legtöbb festő teszi. Nem állítom be a modellt. Egyáltalában nem adok neki utasítást. Csak ellesek belőle egy hangulatot.”²⁷

A ciklus egyik különlegességét bizonyosan a modell által felvett póz festőisége, hangulatisága nyújtja: „Minden mozdulatom, minden új ruhám után képek keltek” – emlékezett vissza Zorka a mester halálakor.²⁸ A leszegett fej, a maga elé révedő, fátyolos tekintetű, merengő vagy épp a nézőre nyílt kacérsággal tekintő beállításokhoz hatásos eszközei voltak a „selyem” kéz, amely támasztékot húz az arc alá, a fővárosiasan bágyadt szemek, a dekadens fej – ha Martyn Ferenc egy női arcképet leíró jellemzésének szavait citáljuk.²⁹ Zorka egy interjúban visszaigazolta a festő szavait a pózok kiválasztásáról, amikor a *Pesti Napló* munkatársai 1922 áprilisában látogatást tettek nála. A cikkíró egy kedves vita felidézésével kezdte a beszélgetést, mely szerint egy vernisszázson – látván Zorkát, aki megállt a saját portréja előtt – két festő azon elmélkedett: „Vajjon Rippl fest-e úgy, ahogy a Zorka mozog, vagy Zorka tud már csak úgy mozogni, ahogy a Rippl megtanította őt?” Zorka mosolyogva válaszolta, hogy ő mindig is így mozgott, s tovább fűzte:

27 Holló Magda, „Rippl-Rónai műtermében,” *Világ*, 1921. február 12. 3.

28 Neményi, „Zorka fekete ruhában,” 5.

29 Martyn Ferenc, „Jegyzetek Rippl-Rónai pasztellarcképeiről,” *Új-Somogy*, 1921. szeptember 16.

25 Elek Artúr, „Rippl-Rónai József új témái,” *Nyugat*, 1923. 21. sz.

26 Elek Artúr, „Rippl-Rónai József,” *Nyugat*, 1935. 9.sz.

„Múltkor fotografálni akartak, az előkelő művész-fotográfus beállított huszonöt pózba, egyik se sikerült, merev voltam, ügyetlen, buta, mintha nem is lett volna az enyém a karom, meg a lábam. Végre kétségbeesetten megkért, hogy álljak úgy, ahogy akarok, – erre el volt ragadtatva. – A mester is rám bízta mindig a pózt.”³⁰

30 „Látogatóban híres modellekéni,” 9.

Zorka valószínűleg igen jó érzékkel tudott hatást gyakorolni Rippl-Rónai aktuális kedélyállapotára, s a bájos kislánytól a virágszerű, angyali nőalakon és az elegáns úrinőn át a végzet asszonyáig képes volt újabb és újabb nőtípusok megidézésével létre hívni a festő impresszióit. Ezeknek a karaktereknek a jellemzését az öltözetet kiegészítő ruhadarabok (a különféle kalapok, sapkák, masnik, kendők, szőrmék, gyűrűk) és más tárgyak (piros fotel, csésze, szelence) nagy mértékben gazdagították, árnyalták – színpadi kellékekké váltak Zorka testén és környezetében.

Az „egyszerre festés” technikáját gyakorló művész számára ezek az impressziók egyben festői kísérletezéseinek is helyet adtak. Zorka így írja le a mester munkamódszerét:

„Ha dolgozott, egyik pillanatról a másikra változott el a kép a vásznon és a vászon rengett és rezgett a pasztellkréta alatt, oly sebességgel, oly lözettel dolgozott. És én is oly izgalomban voltam, újra meg újra a képhez futottam, vajjon mi lett belőle? Mert olykor csak egy vonást húzott és az egész megváltozott.”³¹

A rajzos alapok, vonalritmusok, firkák néha egészen bátor színkombinációkkal társultak: merész, elegáns és hatásos színkálóját dicsérték például fehér ruhás Zorka-képének, amelyen a fehér, szürke és fekete mellett felvillanó kék szín eleven dinamikája lepte meg a nézőket.³² A festő színhasználatát illetően érdekes esetet idéz fel Herman Lipót: a takarékoskodó Rippl-Rónai állítólag gyakran kérte a festékkereskedő Kreutlétől, hogy az összetört, kidobásra szánt pasztellkrétákat gyűjtse össze, és adja neki. A kereskedőnél egyszer csak csupa sárga kréta maradt, de ő azt is szívesen fogadta: „És valóban: a csak sárga színű Kreutle-féle maradékokból készült egyik leghíresebb remekműve, a sárgás arcú Zorka – sárga otthonában, sárga háttér előtt, amint egy sárga teáscsészéből issza, valószínűleg sárgás teáját...”³³

32 „Az «Új Művészcsoporthoz» első kiállítása,” *Vasárnapi Újság*, 64. évf. 50. sz. 1917. 804.; „Az Új Művészcsoporthoz kiállítása,” *Pesti Napló*, 1917. december 8. 7.

33 Herman Lipót, „A Művészszasztal a másik oldaláról,” *Élet és Irodalom*, 1958. 2. évf. 51-52. sz. 20.

Mondják, hogy szép

A különös modell, a „nevezetes” Zorka, ahogy visszaemlékezéseiben Szabó Lőrinc utal rá, az 1920-as évek elejére már „híres nő” lett. A költőt 1919-20 táján egy rövid románc kapcsolta a lányhoz: első svábhegyi randevújuk élményeit a *Mondják, hogy szép* című versében örököltette meg.

31 Neményi, „Zorka fekete ruhában,” 5.

A Kirándulás szerzője és szereplői:
Könyves Tóth Erzs, Hajnik Miklós, a szerző,
Maklár Zoltán, Vaszary Piri, Békessy Antal,
Bacsányi Paula, Bányi Zorka (Mészöly felv.),
Színházi Élet, 1923

Mondják, hogy szép, és én semmit se mondok,
mondják, hogy égő bronzhaja a hajnal,
hogy csillagokat hordoz nagy szemében
s hogy büszke és dacos és rá se nézne
oly csúnya, fekete fiúra, mint én.
Ő csak kacag, és sóvárogva nézik
gúnyos ajkát és állá keskeny ívét,
és nem tudják, hogy tegnap engem csókolt,
és hogyha hallgat, nem tudják, hogy ő most
arra gondol, hogy tegnap hullt a harmat
s ránk hullt a harmat, őreá meg énrám,
s hogy tegnap, látva boldog heverésünk,
még a rigók is mind megrészegültek
s közel röpülve a májusi lomb közt
eszeveszett szerelmi dalba kezdtek.³⁴

A vershez fűzött megjegyzéseiben Szabó Lőrinc rövid leírást adott Zorka külső megjelenéséről: „Zorkának vörösesbarna haja volt (nem tudom, valódi színű-e) [...] Nagy szeme és maga hamar sértődékeny. [...] Mint a Rippl-festmények is mutatják, az állá félrecsúszott és hegyes volt...”³⁵ Zorka arcát szabálytalansága ellenére is érdekesnek írják le, akik találkoztak vele – de szinte mindenkinek feltűnt gyönyörű, finom, hosszúkás keze.³⁶ Ahogy Bohuniczky Szeffi visszaidézi:

„Rippl szavaival: – A világ legszebb kezei! – Csuklójában karcsú, elég hosszú tenyérből finom, hegyes végekkel még hosszabb ujjak ágaskodtak lazán. Jobb kezét rendszeren az abroszon pihentette. Mutatóujján a nagy, kék kővel ékesített olasz gyűrű úgy hatott, mint valami apró lámpás, hogy megvilágítsa az erezet finomságát, a bőr puha hamvát.”³⁷

Zorka légies sápadtságát, halványságát válogatott költői képekkel visszhangozták a kortársak, ahogy e jelzők Rippl-Rónai képcímei között is vissza-visszaköszöntek. Elefántcsontszín bőrét sötét, göndör fürtökben leomló haj keretezte – haja színét (a festővel való megismerkedése idején) Anella még feketének írja le, de idővel frizurája is változott.

Paris Anella emlékezete minden Zorkát idealizáló leírást ellenpontoz, szerinte

„határozottan csúnya és jelentéktelen teremtés volt. [...] Vonzó tulajdonsága egy sem volt; alakja tömzsi, hangja pedig kellemetlen csengésű volt. [...] 1915 telén és '16 tavaszán is sokat járt a műterembe. Ebben az időben készült portréi a leghasonlóbbak és leginkább emlékeztetnek arra, hogy milyen igénytelen, szélescsípőjű, kellemetlen orgánumú – egyáltalán nem elragadó – teremtés volt.”³⁸

37 Bohuniczky Szeffi, *Otthonok és vendégek*, (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989), 401.

38 „Paris Anella emlékezései,” 82–83.

34 Szabó Lőrinc, „Mondják, hogy szép,” Digitális Irodalmi Akadémia, hozzáférés: 2023. 03.20. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SZABOL/szabol00154/szabol00165/szabol00165.html>.

35 Szabó Lőrinc, *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megfigyelések*, (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), 10–11.

36 Farkas Zoltán, „Emlékeimből II. rész,” *Új Forrás*, 40. évf. 4. sz. 2008. április, 99. (86–103.

Anella úgy tapasztalta, a lány vonásait idővel a festő megszépítette, s egyre idealizáltabban adta vissza paszterképein.

Érdekes, hogy más korabeli források egész másként emlékeznek Zorka alakjára, a *Pesti Napló* szerzője szerint ő a „kis Bányi Zorka, egyszerű, térdigérő sötét ruhácskájában, melyből csodálatos, szemet lenyűgöző finomsággal nyúlik ki a két őzláb karcsú vonala.”³⁹ A legtöbb beszámoló szerint kimondottan finom mozgású és nagyon vékony volt, a fényképfelvételek tanúsága szerint – amennyire az öltözék láttatni engedi – inkább törékeny, mint tömzsi alkattal bírt.

Mindenesetre a Rippl-Rónai környezetében lévőket sem hagyta hidegen az ifjú modell érdekes arca, franciás típusa és természete, így Zorkának a festő mellett egyre több hódolója akadt. Szabó Lőrinc jegyzeteiben úgy ír kettejük romantikus kapcsolatáról, mint ami Rippl-Rónai tudtával és beleegyezésével történt, mert a mester „sokkal bohémabb és tapasztaltabb volt” annál, hogy hűséget várjon a fiatal lánytól.⁴⁰ Zorka kacér játékosággal kezelte flörtjeit – Gerevich József úgy látja, Rippl bátorította is ezeket a kalandokat, mert a kihívóan viselkedő, másokat elcsábító lány a festőben további erotikus izgalmakat keltett.⁴¹

Bohuniczky Szeffi egy efféle rövid kis történetet idéz fel Zorka és Schöpflin Aladár kalandjáról, ami a Zöldfa utcai asztaltársaság számára mulatság tárgyává vált. „Schöpflin ugratta [t.i. Zorkát], udvarolgatott neki; Rippl nevetgélt játékokon.”⁴² A történet egy csókról szólt, amit Schöpflin kért a lánytól, és Zorka látszólag beleegyezett, hogy egy kevésbé nyilvános helyen teljesíti is a kérést. Zorka

otthona felé indultak, de a férfi útközben egyre csendesebb lett, majd váratlanul felugrott egy mozgó villamosra, s inkább elmenekült a nő és a kínos helyzet elől. Schöpflin erre magyarázkodni kezdett, hogy Zorka már hetek óta kacérkodott vele, és ő csupán „Józsi bácsi” védelmében választotta a menekülést... Rippl-Rónai – csábító modelljével együtt – igen jól mulatott az eseten, különösen a korát meghazudtoló fürgeséggel villamosra szökkenő Schöpflinen élcelődtek sokat.⁴³

Zorka személyiségét nemcsak Rippl-Rónai látta mindig másnak: Bohuniczky Szeffi memoárjaiban is többféle kép él róla. A fent említett kacér és játékos Zorka mellett ír a „démoni” nőről is, akivé olyankor vált, ha a festő nem volt mellette: a „Centrál kávéház téli Zorkája! [...] Emlékszem, ha mestere nélkül, egyedül ült be, nagyvilági hanyagsággal lecsapta drága bundáját, szipkás cigarettára gyújtva könyökölt az asztalra, és ifjúságát torzító fintorítással nézett szét: Bámuljatok, én vagyok Zorka, a démon!”⁴⁴

A mester mellett látszólag finom volt és alázatos, „Rippl laza, széles teste mögött Zorka sötét selyembe burkolt figurája úgy tűnt fel, mint nagy bokor tuskóján elakadt cipruság. De amikor Zorka lámpafény alá került, olyan lett,

39 „Látogatóban híres modelleknél,” 9.

40 Erre reflektál Május című versében: „...Hogy? Ó ellene? / Oly fölényes volt! - a két ifjú lógn / láttán, mely egymáshoz áhítozott, / áldását adta s elmosolyodott: / - Csapjatok be nyugodtan, gyerekek!...” Szabó Lőrinc, „Május,” Digitális Irodalmi Akadémia, hozzáférés: 2023. 04. 04., <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SZABOL/szabol00154/szabol00959/szabol00959.html>. A vers kommentárját lásd Szabó Lőrinc: Vers és valóság 245.

41 Gerevich, Szerelmek, műzsák, szeretők, 97.

42 Bohuniczky, Otthonok és vendégek, 401.

43 Schöpflin 50 éves lehetett ekkor, lásd Bohuniczky, Otthonok és vendégek, 408–409.

44 Bohuniczky, Otthonok és vendégek, 401.

45 Bohuniczky, Ott-honok és vendégek, 398–401.

46 Fedor: „Halló, itt „A vöröshajú lány” beszél,” *Magyar Nemzet*, 1971. június 8. ó.

47 Mi több, színész volt Hatvani Károly testvére, Ede és annak felesége is, de még Zorka nővére, Irén is egy színészhez, Majtényi Lászlóhoz ment feleségül. Galántai Csaba, „Színházokról, színésznőkről is kellene egyet-mást mondanom”, Rippl-Rónai József színházi kapcsolatai, *Valóság*, LXIV. évf. 1. sz. (2021 január): 46–47.

48 A törzsasztalok, *Színházi Élet*, VI. évf. 21. sz. 1917. május 20–27. 25.

49 „A jó Hatvani,” *Színházi Élet*, V. évf. 45. sz. 1916. december 17–24. 29.

mint könnyű mozgású spániel kutyakölyök. Okos, szerény, engedelmes, készséggel leste gazdáját.”⁴⁵ A festő egy másik modellje, „a vöröshajú lány” visszaemlékezése szerint azonban Zorka nem megadó tisztelettel, hanem „valami sebzett és gúnyos alázattal” viszonyult a festőhöz.⁴⁶

Zorka színésznő lesz

Zorka életéről – azon túl, hogy Rippl-Rónai modelljeként megemlítik a kiállítási beszámolók – a legtöbb információt a színházi értesítőkből nyerhetjük. Zorka családja révén szoros kapcsolatban állt a színház világával: mindkét lánytestvére, Irén és Kató is színésznőként végzett, de anyai nagybátyja volt a Hatvani vendéglőt üzemeltető Hatvani Károly, aki feleségével együtt a világot jelentő deszkákról⁴⁷ érkezett a vendéglátás területére. A Király Színház Csengery utcai oldalán álló Hatvani vendéglőt, ahol Fedák Sári és Rátkai Márton is rendszeresen megfordult, „par excellence színész-vendéglőnek” titulálta a *Színházi Élet* egyik szerzője,⁴⁸ de „színészek és bohémek minden fajtájából való »egyéb csirkefogók« mind sűrűn keresték fel a jó Hatvanit.”⁴⁹ A fiatal Bányai-lány számára, aki ezzel a családi háttérrel indult, és a csepűragók közvetlen környezetében mozgott, természetes és csaknem egyedüli útnak tűnhetett a színészi pálya.

Anella visszaemlékezései szerint Zorka Rákosi Szidi iskolájában Rippl-Rónai József költségén tanulta a színészmesterséget, de más források szerint a lány egy ugyancsak rangos intézet, az Országos Színészegyesület színészképző iskolájában 1916 őszén kezdte meg

Bányai Zorka, Lengyel József, A tatárka, Angelo fotogr., *Színházi Élet*, 1922

tanulmányait.⁵⁰ Amikor Zorka 1917-ben színinövendékként az első évet zárta, versmondó tehetségéről röviden megemlékeztek a *Világ* című lapban,⁵¹ a *Színházi Élet* pedig Rónai Dénes fotójával illusztrált egész oldalas cikket szentelt neki. A szerző szerint „Bányai E. Zorka első éves növendék Lovag Ádám: Szerelem című versét szavalta olyan meglepő intelligenciával, meleg közvetlenséggel és meggyőző drámai erővel, hogy a közönség alig akarta elengedni ünneplő tapsai után a színpadról a szép megjelenésű fiatal leányt, aki úgy látszik a legnemesebb színésznő-palánta.”⁵²

Zorka színésznői pályafutásának következő állomásáról 1918 júniusában érkezik a hír, miszerint Édouard Pailleron *Az egér* című darabjának főszerepét bájos és természetes alakítással játszotta a vígszínházi vizsgálóelőadás.⁵³ A *Pesti Hírlap* sok reményre jogosító előadói kvalitásról írt,⁵⁴ míg a *Pester Lloyd* néhány dicsérő szóval emelte ki Zorka „finom és stílusos, igazi tehetséget és szorgalmas tanulást képviselő”⁵⁵ játékát. Ezzel azonban egy időre el is apadnak a teátrumi hírek a frissen végzett színésznőről.

Három év hallgatás után az *Újság* 1921 júniusában adta közre a hírt: „Zorka színésznő lesz.” A cikk maliciózus hangnemben értesíti olvasóit a színiévad legnagyobb eseményéről, s mókás adomába fogva taglalja, hogy a kis színésznő friss szerződése nem jöhetett volna létre, ha pártfogója, Rippl-Rónai József nem tesz látogatást a színigazgató Bárdos Artúrnál az érdekében. A cikk minden rosszmájúsága ellenére is éleslátásról tanúskodik, amikor így ír: „bármily megtisztelő is Rippl-Rónai ecsetje révén a halhatatlanságot biztosítani magának, az örökkévalóságon kívül is tenni kell valamit.”⁵⁶

50 „Beiratkozás a színiiskolába,” *Színházi Élet*, VI. évf. 32. sz. 1917. augusztus 5–12., 16.; Harsányi Zsolt, „Utazás a sűgőlyukon túl. A növendékek,” *Színházi Élet*, VI. évf. 16. sz. 1917. április 15–22. 25.

51 „Vizsgálóelőadás,” *Világ*, 1917. július 1. 17.

52 „Bányai E. Zorka,” *Színházi Élet*, VI. évf. 29. sz. 1917. július 14–21. 11.

53 „A jövő színésznemzedéke,” *Az Újság*, 1918. június 2. 10.

54 „Színvizsgák,” *Pesti Hírlap*, 1918. június 9. 6.

55 „Schüler und Schülerinnen...,” *Pester Lloyd*, 1918. június 2. 12.

56 „Pletykálkodás,” *Az Újság*, 1921. június 13. 8.

Lengyel, Bányi Zorka, Kincses, Vigh, Marosi Adél, Bársony István
Andrássy-úti Színház: „Első osztály”, Labori felv., Színházi Élet, 1922

57 Alpár Ágnes, *A fővárosi kishízházak műsora. A Tháliától a felszabadulásig. 1904-1944, Színháztörténeti füzetek 56.* (Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1974), 22.

58 „Bemutató az Andrássy úti Színházban,” *Szózat*, 1922. január 11.

59 „Színház. Zene,” *Az Újság*, 1922. január 11. 6.

60 „Andrássy úti Színház,” *Magyarország*, 1922. január 11. 10.

61 „Biedermeyer. Bemutató az Andrássy úti Színházban,” *Színházi Élet*, XI. évf. 4. sz. 1922. január 22–28. 3-7.

A kis színésznőt a pesti kabaré egyik kedvelt játékhelye, az Andrássy úti Színház szerződtette.⁵⁷ A teátrum havonta megújuló műsorrendjében kisebb komédiák, tréfák, jelenetek követték egymást, majd magánszámokként főként dalokat adtak elő a színészek.

Zorka színpadi bemutatkozásáról először 1922 januárjában írnak a lapok: Drégely Gábor *Biedermeyer* című egyfelvonásos darabjában debütált, „s mindjárt föl is tűnt szokatlan szép megjelenésével, elmés beszédével és finom alakító képességével.”⁵⁸ Zorka jó szerephez jutott a darabban, Kabos Gyula partnereként, annak feleségét, *Micit* alakította. A napilapok kedvezően nyilatkoztak róla: *Az Újság* sorai közt pompás játékaról olvashatunk,⁵⁹ a *Magyarország* pedig „egy finoman mozgó, új és figyelemreméltó tehetség”-nek ítélte.⁶⁰ A *Színházi Élet* néhány Angelo által készített fotográfiát is közölt az előadóról: ezek közül az egyik fotó jól mutatja a Rippl-Rónai képein sokat látott keskeny állvonalú, szív alakú arcot, a nagy sötét szemekkel. Egy másik fénykép Ilosvay Rózsi társaságában örököltette meg Zorkát, ezen legendás szépségű keze is megfigyelhető.⁶¹

A következő hónapban Emőd Tamás *A tatárka* című darabjában *Borist*, a kissé értetlen cselédet alakította, a

kritikák nem emelték ki külön játékát, de két újabb fényképen reprodukálták alakját.⁶²

Az áprilisi műsorban ismét „jó szerephez jutott” *A szaharadzsa gyöngye* című darabban, s a *Színházi Élet* újabb fényképet tett közzé, amely teljes alakját megmutatja.⁶³ Egy kritika szerint Zorka és néhány színész-társa játszottak csak „a megszokott vervevel”, azaz hevülettel, s egy másik szerepe kapcsán is kiemelték

kvalitásait.⁶⁴

Arra, hogy az alig három hónapja fellépő Zorka mennyire büszke lehetett színésznői állására, a *Pesti Napló* egy cikke világít rá élesen. A lap munkatársai mint Rippl-Rónai modelljét látogatták meg, mire így reagált: „...ő nem hivatásos modell, hanem *színésznő*, az Andrássy-úti Színház tagja. Erre – kis riadt daccal – külön figyelmeztet, mikor megtudja, hogy miért kerestük.” – írták a lapban.⁶⁵

1922 májusában komoly feladat elé állította a színház – egy este Ilosvay Rózsi helyett kellett beugrania. *Az Újság* pletykarovata adta közre a hírt, hogy Rippl-Rónai mellett az egész Szinyei Társaság ott ült a nézőtéren: „sok nagy és híres festő úgy izgult érte, hogy egyenesen megható volt.” A szerző egy jóslattal is megtoldotta a tapasztalatait: „A tisztult ízlésű és nagyigényű publikum őszinte elismeréssel tapsolt Zorkának és egyhangúlag megállapította, hogy az est lázas sikere a bűbájos modell egész jövőjére döntő kihatással lesz.”⁶⁶ A jóslat azonban nem vált valóra – pedig a következő hónap bemutatói közt Török Rezső darabjában, *a Borsosné bolondja* című falusi történetben tetszést aratott „ügyes parasztlányalakítása”⁶⁷, kiemelték virtuóz, élethű játékát, a rokonszenves és tehetséges jelzőkkel illették.⁶⁸

62 „A tatárka,” *Színházi Élet*, XI. évf. 9. sz. 1922. február 26–március 4. 18–21.

63 „Tavasz. Bemutató az Andrássy Úti Színházban,” *Színházi Élet*, XI. évf. 16. sz. 1922. április 16–22. 48.

64 „Bemutató az Andrássy úti Színházban,” *Szózat*, 1922. április 7. 7. „Bányi Zorka Balázs Sándor kis tréfájában is megmutatja igazi tehetségét [...]” Balázs Sándor *Társasjáték* című tréfájáról van szó, lásd Alpár Ágnes, *A fővárosi kabarék műsora, 1901-1944*, (Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1978) 259.

65 „Látogatóban híres modelleknél” 9.

66 „Színház. Zene. Pletykálokodás,” *Az Újság*, 1922. május 21. 14.

67 „Bemutató az Andrássy úti Színházban,” *Szózat*, 1922. június 3. 9.

68 „Az Andrássy úti Színház új műsora,” *Az Újság*, 1922. június 3. 8.; „Premier az Andrássy úton,” *Magyarország*, 1922. június 4. 15.

69 „Bemutató az Andrassy úti Színházban,” *Szózat*, 1922. szeptember 8. 9.

70 „Az Andrassy úti Színház bemutatója,” *Nemzeti Újság*, 1922. november 1. 7.

71 „Rip von Winkler győzelme a magyar humoristák fölött,” *Színházi Élet*, XI. évf. 46. sz. 1922. november 12–18. 14–16.

72 „Bemutató az Andrassy úti Színházban,” *Világ*, 1923. február 16. 7.; „Edmond Keon feltámadt az Andrassy úti Színházban,” *Színházi Élet*, XII. évf. 8. sz. 1923. február 18–24. 31.

73 Gajdó Tamás, „Egy rövid életű színházról. Száz éve tartotta első előadását az Írók Színháza,” 2022.12.17. OSZMI, hozzáférés: 2023. 03. 26. <https://szinhaziintezet.hu/hu/hirek/betekinto-szinhazi-blog/egy-rovid-eletu-szinhazrol>

74 „A kirándulás,” *Pesti Napló*, 1923. január 30. 5.; „A kirándulás,” *8 Órai Újság*, 1923. január 30. 5.; „A kirándulás,” *Nemzeti Újság*, 1923. január 30. 5.

75 Schöpflin Aladár, „A kirándulás Hajnik Miklós vígjátéka,” *Nyugat*, 1923. 4. sz.; „Hajnik Miklós: A kirándulás,” *Világ*, 1923. január 30. 6–7.; „Kirándulás,” *Színházi Élet*, XII. évf. 7. sz. 1923. február 11–17. 33.

76 „Kirándulás,” *Az Újság*, 1923. január 30. 4.

A szeptemberi műsor kapcsán csak általánosságban említik, mint aki több más színésztársával együtt kapott „megérdemelt tapsokat.”⁶⁹ A *Nemzeti Újság* szerint „alakítása tiszta színjátszói értéket”⁷⁰ képviselt Zilahy Lajos *Első osztály* című parasztkomédiájában, a *Színházi Élet* pedig csoportképet közölt a szereplőkről.⁷¹ Végül 1923 februárjában Békeffy István *Önképezde* című tréfájában „szolgált rá a közönség elismerésére.”⁷² Ezzel azonban az Andrassy úti Színházban való szereplése véget is ért, de mielőtt végleg eltűnne a teátrumi hírek közül, két komolyabb műfajú darabban találkozunk még a nevével.

Az egyik bemutató helyszíne az ún. Helikon Színház volt, amit az Írók Kísérleti Színháza vagy Írók Bemutató Színháza néven is említenek a korabeli beszámolók. Ez a színház 1922 decemberében indította el kísérletét, hogy irodalomcentrikusan, kortárs magyar szerzők tollából fogant, elmélyültebb darabokat vigyen színre.⁷³ 1923. január 28-án itt mutatták be Hajnik Miklós *Kirándulás* című darabját, amelyben Zorka egy 12 éves kislány bőrébe bújt. Számos kritika kiemelte „különösen finom” játékát,⁷⁴ több esetben a „kedves” jelzővel illették mozgását és vidám csevegését, csacsogását a színpadon.⁷⁵ S némileg ellentmond Anella véleményének – aki Zorka hangját kimondottan kellemetlennek írta le – *Az Újság* kritikusanak megjegyzése: „Külön kell megemlítenünk Bányi Zorkát, kinek mélyzengésű, meleg hangját nagyobb szerepben szeretnénk hallani.”⁷⁶

Utolsó bemutatkozása a Belvárosi Színházhoz kötődik: 1923 áprilisában végül itt, a második japán szolgáló szerepében lépett fel Claude Farrère *Az ütközet* című darabjában. A kritikák újfent dicsérték játékát,⁷⁷ a *Színházi Élet* egy fotón

emlékezett meg róla.⁷⁸ Elképzelhető, hogy alkata miatt választotta a rendező a szerepre, mivel a japán szereplőket „csupa kisművésű művész” személyesítette meg a darabban.⁷⁹

A pozitív kritikák és dicséretet ellenére Zorka színésznői karrierje látszólag itt véget ér, más forrás nem méltatja színpadi megmozdulásait a következő években. Gyanakodhatunk, hogy e fent idézett bátorítások is főként Rippl-Rónai személyének köszönhetően kerültek a lapok színházi rovataiba. Bohuniczky Szefi visszaemlékezéseiben írja, hogy amikor Zorka a társaságnak „elzümmögött” egy-egy verset, „Rippl kérő kíváncsisággal nézett bennünket: mondjuk, hogy nagy színésznő lehetne Zorka, második Maria Orska! Mert Orska ideges vékonyságát bírta, csak tehetsége hiányzott.”⁸⁰ A kiemelkedő előadói kvalitásnak bizonytalán híján volt. Az Andrassy úti Színházban kapott szerepei többnyire jelentéktelenek voltak, csupán pár mondat erejéig engedték szóhoz jutni a színpadon, a magánszámok előadói közt meg sem találjuk a nevét.⁸¹

Elakadt cipruság

Bányai Elza, a nevezetes Zorka alakját Rippl-Rónai József akarva-akaratlanul halhatatlanná tette – ahogy az életét 1915-27 között, a mester haláláig tartó tizenkét esztendőben alapjaiban határozta meg. Zorka azonban – saját jogán – így is bizonyos mértékben névtelen maradt: bár *Zorkaként* mint Rippl-Rónai modelljét ismerték, a korabeli újságok valójában még nevét sem tudták pontosan idézni. A kezdetektől egy sor transzformáción ment át megnevezése: legelőször Rippl becézése nyomán Elzából Zorka lett, így színinövendék

77 „Az ütközet. Bemutató a Belvárosi Színházban,” *Szózat*, 1923. április 7. 6.; „Mozog a Belvárosi Színház színpada!” *Színházi Élet*, XII. évf. 15. sz. 1923. április 8–14. 34.

78 „Az ütközet. Bemutató a Belvárosi Színházban,” *Színházi Élet*, XII. évf. 16. sz. 1923. április 15–21. 15. 14–20

79 „A „shoji” és a „shamisen” megszólalnak a Belvárosi Színházban,” *Színházi Élet*, XII. évf. 14. sz. 1923. április 1–7. 96.

80 Bohuniczky, *Ottthonok és vendégek*, 401.

81 Alpár, *A cabaret*, 256–262.

Bányai Zorka, Pázmánné, Fogoly Margit, Kökény Ilona
Andrássy úti Színház: „Tatárka” Angelo fotogr., Színházi Élet, 1922

korábban már Bányai E. Zorkaként hivatkoznak rá. Később az Elza rövidítése teljesen elmaradt nevéből, annál gyakrabban találkozunk a **Bányai** mellett a **Bányi Zorka** változattal. Ez viszont szándékos névváltoztatást sejtet, hiszen Rippl egy levelében, Schöpflin pedig egy színházi írásában is így említi, és a Színházművészeti Lexikonban szintén ebben a formában szerepel neve. Más esetben azonban joggal gyanakodhatunk figyelmetlen elírásokra, amikor **Bónyi** vagy **Bánki Zorka** névváltozatban utalnak személyére a lapok.

Anella nem kevés keserűséggel a hangjában írt arról, hogy Zorka milyen romboló hatással volt a családjukra, s hogy a festő milyen sokat költött a lányra. Ahogy a színtanoda költségeit, úgy az Elemér utcai lakást, annak berendezését ugyancsak Rippl-Rónai finanszírozta. S talán nem alaptalan a gondolat, hogy a Centrál kávéházban hanyagul félrehajított drága bunda is a mesternek köszönhetően került a birtokába. Elzának saját jövedelmet közel egy éven át a színésznői munka hozhatott, máskülönben pártfogójára szorult. Rippl-Rónai, amennyire tudta, színházi karrierje elindításánál is segítette Zorkát: Bárdos Artúr mellett Kárpáti Aurélnál is kilincselte szeretett modellje miatt. Kedveskedett a lánynak Ady Endre dedikált kötetével, Papp Viktor **Beethoven** könyvével,⁸² és olyan kitarotán gondoskodott róla, hogy még a kórházi ágyból is pénzt küldtetett neki.

Zorka a mester halála után idegösszeomlást kapott. „Rajta kívül még nem ültem senkinek, nem is fogok. Nem is tudnék.”⁸³ – nyilatkozta korábban. Kettejük kapcsolata

nem volt lecserélhető, nem léphetett más művész a mester helyébe. A családja Párizsba küldte hűgához gyógyulni. Itt egy ideig festészetet tanult, majd hozzáment egy belga konzervgyárhoz, aki éppúgy évtizedekkel volt idősebb nála, ahogy Rippl-Rónai. Férje halála után gazdag özvegyként, házában a magával vitt tizenhat Rippl-Rónai festménnyel, visszavonultan élt. Az utolsó interjút egy ostendei kórházban készítették vele 1971-ben: a kérdésekre már kissé zavaros tudattal válaszolt, mit sem tudván arról, hogy időközben a róla készült festmények egyre komolyabb aukciós sikereket érnek el egykori hazájában.⁸⁴

Ezek a képek nem születettek volna meg, ha nincs az ő szabálytalan, különös arca. Átváltozó képessége talán nem volt elég meggyőző a színpadon, de a műterem bensőséges közegében olyan hatásosan és érzéki játékosággal alakította a különböző női szerepeket, hogy a masnis, matrózblúzos kamasz-lányból végül ismert, szeretett és vágyott nővé, a festő alkotótársává, a művészi impressziók ihlető múzsájává válhatott.

Bibliográfia

„A „shoji” és a „shamisen” megszólalnak a Belvárosi Színházban.” *Színházi Élet*, XII. évf. 14. sz. 1923. április 1–7. 96.

„A jó Hatvani.” *Színházi Élet*, V. évf. 45. sz. 1916. december 17–24. 29.

„A jövő színésznemzedéke.” *Az Újság*, 1918. június 2. 10.

„A kirándulás,” *8 Órai Újság*, 1923. január 30. 5.

„A kirándulás,” *Nemzeti Újság*, 1923. január 30. 5.

„A kirándulás,” *Pesti Napló*, 1923. január 30. 5.

„A tatárka.” *Színházi Élet*, XI. évf. 9. sz. 1922. február 26–március 4. 18–21.

„A törzsasztalok.” *Színházi Élet*, VI. évf. 21. sz. 1917. május 20–27. 22–25.

84 Fedor Ágnes, „Zorka tragédiája,” *Magyar Nemzet*, 1971. október 3. 12.

82 Földes Mária, „Rippl-Rónai emberi kapcsolatai a levelei tükrében,” *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei*, 2002. 15: 229–234 234.

83 „Látogatóban híres modelleknel,” 9.

„Andrássy úti Színház," *Magyarság*, 1922. január 11. 10.
„Az «Új Művészcsoporthoz» első kiállítása." *Vasárnapi Újság*, 64. évf. 50. sz. 1917. 804.
„Az Andrássy úti Színház bemutatója." *Nemzeti Újság*, 1922. november 1. 7.
„Az Andrássy úti Színház új műsora." *Az Újság*, 1922. június 3. 8.
„Az Új Művészcsoporthoz kiállítása." *Pesti Napló*, 1917. december 8. 7.
„Az ütközet. Bemutató a Belvárosi Színházban." *Színházi Élet*, XII. évf. 16. sz. 1923. április 15–21. 14–20.
„Az ütközet. Bemutató a Belvárosi Színházban." *Szózat*, 1923. április 7. 6.
„Bányai E. Zorka." *Színházi Élet*, VI. évf. 29. sz. 1917. július 14–21. 11.
„Beiratkozás a színiiskolába." *Színházi Élet*, VI. évf. 32. sz. 1917. augusztus 5–12., 16.
„Bemutató az Andrássy úti Színházban," *Szózat*, 1922. január 11.
„Bemutató az Andrássy úti Színházban," *Szózat*, 1922. június 3. 9.
„Bemutató az Andrássy úti Színházban," *Szózat*, 1922. szeptember 8. 9.
„Bemutató az Andrássy úti Színházban," *Világ*, 1923. február 16. 7.
„Bemutató az Andrássy úti Színházban." *Szózat*, 1922. április 7. 7.
„Biedermeier. Bemutató az Andrássy úti Színházban," *Színházi Élet*, XI. évf. 4. sz. 1922. január 22–28. 3-7.
„Csók István, Rippl-Rónai, Vaszary János új festményei." *Magyarország*, 1922. február 5. 6.
„Edmond Kean feltámadt az Andrássy úti Színházban," *Színházi Élet*, XII. évf. 8. sz. 1923. február 18–24. 31.
„Hajnik Miklós: A kirándulás." *Világ*, 1923. január 30. 6–7.
„Kirándulás," *Az Újság*, 1923. január 30. 4.
„Kirándulás." *Színházi Élet*, XII. évf. 7. sz. 1923. február 11–17. 33.
„Látogatóban híres modelleknél. Lotz Károly, Rippl-Rónai, Benczúr Gyula legkedvesebb modellje." *Pesti Napló*, 1922. április 16. 9–10.
„Mit csinál Rippl-Rónai?" *Színházi Élet*, IX. évf. 24. sz. (1920. június 13–19.): 16–17.
„Mozog a Belvárosi Színház színpada!" *Színházi Élet*, XII. évf. 15. sz. 1923. április 8–14. 34.
„Paris Anella emlékezései Rippl-Rónai Józsefről." in Horváth János. *Rippl-Rónai Emlékkönyv Paris Anella visszaemlékezéseivel Rippl-Rónairól*. Kaposvár: Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága, 1995, 46–92.
„Pletykázkodás." *Az Újság*, 1921. június 13. 8.
„Premier az Andrássy úton," *Magyarország*, 1922. június 4. 15.
„Rip von Winkler győzelme a magyar humoristák fölött," *Színházi Élet*, XI. évf. 46. sz. 1922. november 12–18. 14–16.
„Rippl-Rónai József kiállítása," *8 Órai Újság*, 1923. október 14. 9.
„Rippl-Rónai József kiállítása," *Szózat*, 1925. december 16. 9.
„Rippl-Rónai József újabb rajzai és festményei," Budapest: Az Ernst-Múzeum kiadása, 1917.
„Schüler und Schülerinnen..." *Pester Lloyd*, 1918. június 2. 12.
„Színház. Zene. Pletykázkodás." *Az Újság*, 1922. május 21. 14.
„Színház. Zene." *Az Újság*, 1922. január 11. 6.
„Színvizsgák." *Pesti Hírlap*, 1918. június 9. 6.
„Tavaszi. Bemutató az Andrássy Úti Színházban." *Színházi Élet*, XI. évf. 16. sz. 1922. április 16–22. 48.
„Vízsgaelőadás." *Világ*, 1917. július 1. 17.
Alpár Ágnes. *A cabaret. A fővárosi kabarék műsora. 1901-1944*. Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1978.
Alpár Ágnes. *A fővárosi kisszínházak műsora. A Tháliától a felszabadulásig. 1904-1944*. Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1974.
Bálint Aladár. „Rippl Rónai József újabb képei." *Nyugat*, 1917. 7. sz. 687–688.

Bernáth Mária. *Rippl-Rónai József szemtől szemben*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1976.
Bohuniczky Szefi. *Otthonok és vendégek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.
Elek Artúr. „Rippl-Rónai József új témái." *Nyugat*, 1923. 21. sz. 468–470.
Elek Artúr. „Rippl-Rónai József." *Nyugat*, 1935. 9. sz. 177–182.
Farkas Zoltán. „Emlékeimből II. rész." *Új Forrás*, 40. évf. 4. sz. 2008. április, 86–103.
Fedor Ágnes. „Zorka tragédiája" *Magyar Nemzet*, 1971. október 3. 12.
Fedor. „Halló, itt „A vöröshajú lány" beszél." *Magyar Nemzet*, 1971. június 8. 6.
Fóthy János. „Ötven éve halt meg Rippl-Rónai József." *Magyar Nemzet*, 1977. november 29. 10.
Földes Mária. „Rippl-Rónai emberi kapcsolatai a levelei tükrében." *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei*, 2002. 15: 229–234.
Gajdó Tamás. „Egy rövid életű színházról. Száz éve tartotta első előadását az Írók Színháza." 2022.12.17. OSZMI, hozzáférés: 2023. 03. 26. <https://szinhaziintezet.hu/hu/hirek/betekinto-szinhazi-blog/egy-rovid-életu-szinhazrol>
Galántai Csaba. „Színházakról, színésznőkről is kellene egyet-mást mondanom". Rippl-Rónai József színházi kapcsolatai. *Valóság*, LXIV. évf. 1. sz. (2021 január): 38–48.
Genthon István. *Rippl-Rónai József*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1958.
Gerevich József. „Sötétkéek matróruha piros masnival, avagy a démonizált Lolita." in Uő. *Szerelmek, műzsák, szeretők* (Teremtő vágyak 3.). Budapest: Noran Libro, 2018.
Harsányi Zsolt. „Utazás a sügölyukon túl. A növendékek." *Színházi Élet*, VI. évf. 16. sz. 1917. április 15–22. 25–26.
Herman Lipót. „A Művészszasztal a másik oldaláról." *Élet és Irodalom*, 1958. 2. évf. 51-52. sz. 20.
Holló Magda. „Rippl-Rónai műtermében." *Világ*, 1921. február 12. 3.
Horváth János. „Rippl-Rónai műzsái, híres kertjei, elveszett festményei és egy rejtélyes hamisítási ügy." *Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*. (2016: 04): 387–406. <https://doi.org/10.26080/krmmkoi.2016.4.387>
Horváth János. *Rippl-Rónai 150: 150 éve született Rippl-Rónai József – Emlékkiállítás*. Kaposvár: Együd Árpád Kulturális Központ, 2011.
Laczkó András. „Móricz és Rippl-Rónai." in *Rippl-Rónai világról a kaposvári tudományos tanácskozáson*. Szerk.: Laczkó András, 57–75. Kaposvár: Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága és a Magyar Nemzeti Galéria kiadása, 1981.
Martyn Ferenc. „Jegyzetek Rippl-Rónai pasztellarcképeiről." *Új-Somogy*, 1921. szeptember 16.
Neményi Imre. „Zorka fekete ruhában, fekete rókával, fekete gyűrűvel, fekete árnyalatban." *Magyar Hírlap*, 1927. november 29. 5.
Petrovics Elek. *Rippl-Rónai József*. Budapest: Athenaeum Rt. Kiadása, é.n.
Pewny Denise. *Rippl-Rónai József (1861-1927)*. Budapest, 1940.
Rippl-Rónai József. „Pár szó kiállítással kapcsolatban – levél Ernst Lajoshoz." in *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása*. Kiállítási katalógus. 3–5. Budapest: Az Ernst-Múzeum kiadása, 1920.
Schöpflin Aladár. „A kirándulás Hajnik Miklós vígjátéka." *Nyugat*, 1923. 4. sz.
Szabó Lőrinc. „Május." Digitális Irodalmi Akadémia, hozzáférés: 2023. 04. 04. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SZABOL/szabol00154/szabol00959/szabol00959.html>
Szabó Lőrinc. „Mondják, hogy szép." Digitális Irodalmi Akadémia, hozzáférés: 2023. 03.20. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SZABOL/szabol00154/szabol00165/szabol00165.html>
Szabó Lőrinc. *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megfigyelések*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.
Szász Zoltán. „Rippl-Rónai." *Színházi Élet*, IX. évf. 47. sz. (1920. november 21–27.): 16.
Tasi József. „Ady és Rippl-Rónai dedikációi." *Népszabadság*, 1977. június 26. 8.